Raziskovalec ljudskega izročila Romeo Volk o pozabljeni simboliki pustnih običajev

Pustne maske odganjajo demone, ne zime

Foto: Danijel Cek

Čeprav nas mediji v pustnem času v zadnjih letih dobesedno posiljujejo s korantom in njegovimi spremljajočimi maskami, je Primorska po številnosti in raznolikosti mask zagotovo najbogatejša slovenska pokrajina. To lahko iz prve roke potrdi Romeo Volk iz Ilirske Bistrice, ki je zadnja desetletja obiskal večino tradicionalnih mask na Primorskem in jih lahko v hipu našteje najmanj 20. Volk celo trdi, da je bila do nedavnega najbolj razširjena slovenska maska škoromat, njihov najgrozljivejši lik pa je edinstvena maska v vsej Evropi.

▸ Na vašem nedavnem predavanju o pustnih šegah smo slišali zanimivo, skoraj neverjetno tezo, da tradicionalne maske ne odganjajo zime in da je odganjanje zime le fraza, ki jo novinarji vztrajno ponavljamo.

"Ja, redkokdaj preberem, slišim ali vidim kakšen prispevek, da ne bi novinar v njem uporabil te fraze. Pravzaprav ni jasno, od kod se je ta fraza pritihotapila v novinarski žargon, vendar ni najbolj smiselna. Če bi maske odganjale zimo, bi morale to početi kakšen mesec prej. Ker pa je tradicionalno pustno maskiranje postavljeno v čas med zimo in pomlad, bi bilo bolj smiselno govoriti, da maske prebujajo vegetacijo."

▸ Ali to ne pomeni dejansko odganjanja zime?

"Maske opravljajo nekaj magičnih dejanj, za katere bi lahko rekli, da odganjajo demone, ki bi lahko škodili letini. Še vedno pa ne moremo govoriti o preganjanju zime."

▸ Kaj torej počnejo tradicionalne maske?

"Večina jih skuša s svojim vedenjem zagotavljati plodnost in rodnost."

▸ S kakšnim vedenjem?

"S plesom, cepetanjem, tekanjem, zvonjenjem, mazanjem s sajami, potresanjem pepela, zažiganjem slame, namišljenim oranjem in simbolično setvijo … Vsa ta dejanja so razširjena povsod po Evropi in žrtve teh dejanj so izključno otroci in mlajše ženske. Zaradi tega strokovnjaki sklepajo, da gre za magična dejanja, ki naj bi zagotavljala plodnost. Ne tako dolgo tega je bila pomnožitev človeškega rodu znotraj skupnosti bistvena človekova skrb. Zato so si v tem prehodnem času z obredi skušali zagotoviti naklonjenost narave in s tem preživetje. Gre za prebujanje obnavljajočih in porajajočih sil tako pri naravi kot pri ljudeh. Dokaz za to je ploh, ki so ga vlekli po vasi, če v predpustnem času ni bilo nobene poroke. S plohom so se ustavljali pred hišami deklet, za katera so menili, da bi se že lahko omožila, pa se še niso. S plohom so jih javno sramotili."

▸ Danes, ko večina ljudi svoj denar nosi v trgovine in tam dobi vse, kar potrebuje, se nam to zdi smešno.

"Seveda, včasih pa si je bilo treba zagotoviti hrano. Brez dobre letine in zdrave živine je bil ogrožen obstoj skupnosti. To je veljalo še ne dolgo tega, do industrializacije, ko so ljudje začeli hoditi v službo in prejemati plače ter ko so začeli uvažati hrano. Pred tem pa so maske z zvonci tekale po vasi in polju ter zvonile. Tradicionalni pustni sprevod je tako zelo podoben procesiji, v kateri udeleženci za nekaj prosijo. Na pustnih plesih so morali tudi visoko dvigovati noge, za debelo repo in visok lan. Znano je, da so pustni plesi bolj poskočni in veseli. Tudi našemljenci, ki vstopajo v hiše, morajo obvezno zaplesati z gospodinjo."

▸ So prošnje za dobro letino vse, kar počnejo tradicionalne maske?

"Temu opravilu se je pridružil še kult prednikov, ki je očitno še danes zelo močan in ga predstavljajo maske, ki pridejo po darove v hiše. To naj bi bili duhovi prednikov, za katere so nekoč verjeli, da se v tem prehodnem času vračajo v domače okolje."

"Tradicionalne maske skušajo zagotoviti dobro letino, preživetje skupnosti in pomiriti duhove prednikov. In pri vsem tem absolutno ne gre za odganjanje zime."

▸ Pravite torej, da predstavljajo našemljenci pokojne prednike, ki se vračajo na zemljo?

"Ja, saj naj bi tudi samo ime maska v svojem bistvu pomenilo duha. Zato mask ne smejo odganjati od hiše, da ne bi bilo v hiši nesreče, ne smejo jim zapirati vrat in ne odreči darov."

Foto: Romeo Vidik

Iz paljuda (vrsta trave) spletene kape beneških blumarjev z živopisnimi okraski najbolj spominjajo na spomladanske poganjke

Foto: Romeo Vidik

Vrbiški črni lovec (ki nastopa v družbi z belim) je prav gotovo ena naših najbolj arhaičnih mask. Od nastanka do danes je maska doživela le malo sprememb.

Foto: Romeo Vidik

Osrednji lik škoromatov, črni kleščar (škópiti, klamfar, skopljar, afar ...) je edinstvena maska v vsej Evropi

Koranti, ko ovčjih kož še niso kupovali v Bosni in zvoncev v Avstriji in Švici

"Nekateri našemljenci se po hišah tudi predstavljajo kot stari znanci domačih, rečejo, da so jim pomagali pri delih, npr. pri kolinah, in da so prišli zdaj nekaj iskat. Ko vstopajo v hiše, ponekod celo rečejo: 'Koliko časa nas že ni bilo tukaj!', pa čeprav masko nosijo, denimo, sosedovi fantje. Je pa res, da si tisti, ki vstopajo v hiše, po navadi obraza ne zakrivajo. Ampak vseeno odigrajo svojo vlogo."

▸ Kakšne vrste mask poznamo?

"Vse skupine tradicionalnih mask se delijo na lepe in grde ali črne in bele. Vsaka taka skupina ima torej že v sebi neko temeljno nasprotje, kontrastno dramatično nasprotje."

▸ Nastopajo pa skupaj?

"Ja, seveda, drugače ne more biti. Tako pač je."

▸ Kako bi kot resen ljubiteljski raziskovalec, ki zelo dobro pozna dogajanje na terenu, ocenili, katera pokrajina pri nas je najbogatejša z maskami?

"Brez dvoma je to jugozahodna in zahodna Slovenija, pokrajina, ki ji danes pravimo Primorska. Na tej in oni strani meje."

▸ Lahko na kratko naštejete tradicionalne primorske maske?

"V Reziji imajo ta bile maškare, v Beneški Sloveniji so doma blumarji s Črnega Vrha, te križnast in te kožnast iz Mažerol, pustje, anjulc in zluodej z Ronca, v Mersinu se pustom pridružita petelin in kokoš in druge maškare, v Klodiču poznajo maske s pletenimi naličji, sredenjski pustje imajo pločevinaste maske ... V zgornji Soški dolini so znameniti drežniški pustovi, zanimive so maske v Vrsnem in Breginju. Slavni so cerkljanski laufarji, na Ligu so doma maškaroni, pester je pust na Banjšicah. Na Krasu izstopajo pustovi iz Vrha (San Michele), v Rakitovcu v Istri nastopajo mačkari, v Gračišču cunderji. V Brkinih so škoromati, v Podgori vrbiške, vrbovske, jasenske in jablanške šjeme, zanimive so nježe in pusti na Velikem Brdu, in še sem verjetno marsikaj izpustil. Nekaj pa je tudi takih mask, ki so žal zamrle; npr. tiste na Pivškem, sovrniki iz Kobarida, pepelnični ploharji iz Ilirske Bistrice ..."

▸ Je torej to, da so v Sloveniji najbolj številni koranti, spet izmišljena novinarska fraza?

"Danes je to res, korantov je ogromno. Če pa pogledamo v čas pred drugo svetovno vojno, je bila najštevilnejša slovenska maska škoromat. Poznali so jih v skoraj vseh brkinskih vaseh, v vsaki se je v škoromate obleklo najmanj 20 fantov, in potem lahko računate. Danes na žalost ni več tako. Po raznolikosti pa je Primorska zagotovo zakladnica pustnih mask."

▸ Zakaj je torej korant pri nas postal maska številka ena?

"Zaradi zanimanja medijev, ki so mu dali ta sloves. Korant je lepa maska, vse oči medijev so uprte vanj. Čeprav je podoba današnjega koranta daleč od podobe koranta pred pol stoletja."

▸ Kako to mislite?

"Korantije izdelujejo že obrtniško, skoraj serijsko. Kožuhe izdelujejo iz kož s pretirano dolgo dlako, ki jih menda kupujejo v Bosni, zvonci so večinoma iz Švice in so absolutno preveliki. Takih zvoncev živina ni nikoli nosila. Kravji zvonci, ki so si jih nekoč obešali fantje, so bili bistveno manjši."

▸ Je mogoče trditi, da je korant postal predvsem turistična atrakcija in smisel sam sebi?

"Zagotovo se je oddaljil od svojega bistva, z vsemi temi pretiravanji je izgubil svojo estetiko in simboliko. Predvsem pa skoraj nihče več ne nosi maske na obrazu. To je največji greh. Maske si po desetih minutah snamejo, obesijo na ježevko, si jo zavihtijo na hrbet in se sprehajajo kot manekeni. To je bilo nekoč nesprejemljivo. Če je nekoč hotel kdo komu sneti masko, je bila to velika žalitev. Zaradi tega so se včasih stepli in celo ubijali."

▸ Ampak razkazovanje odkritih obrazov opažamo že tudi pri drugih maskah ...

"Ja, gre za isti proces. Ne tako dolgo tega so si fantje na skrito zamenjali maske, če so imeli vtis, da so jih pod masko prepoznali. Zelo pomembno je bilo, da so ostali neprepoznani skozi celoten čas pustovanja. Maske so v javnosti sneli šele na pustni torek opolnoči. Bistvo maskiranca je namreč, da človek z masko zamenja identiteto, da ga ne prepoznajo. Tako je bilo vedno in za tradicionalne maske bi bilo prav, da bi tako ostalo tudi naprej."

▸ Še eno siromašenje pustnih običajev se opaža v samem vzdušju ...

"Nekdo je lepo pripomnil, da je marsikje današnji pust spredaj muzika, zadaj pa pogreb. Redke so tiste pustne skupine, ki se še znajo v svoje vloge zares dobro vživeti in jih odigrati. Včasih dobi človek vtis, da so nekateri zraven zaradi prisile, ker morajo biti, ker se tako spodobi. In ne zaradi sebe, zaradi pustnega veselja, navdušenja nad pustom in pustnim dogajanjem."

▸ Danes hočejo biti tudi ljudje na vasi "civilizirani", kulturni in olikani ter včasih tudi obsojajo svoje fante, ki si za pusta dajo preveč duška ...

"Včasih je bilo več te svobode, hiše niso bile tako čiste kot danes in stvari, ki so jih imeli ljudje v hišah, niso bile tako dragocene. Danes je strah za potrošniške dobrine prevelik, da bi maskam dovolili, da bi počele po hiši, kar se jim zljubi. Zato jih tudi čedalje pogosteje čakajo pred hišo in jih ne spuščajo noter."

▸ Pa tudi alkohol je lahko kamen spotike?

"Pri vseh tradicionalnih kulturah, v vseh kulturah šemljenja poznajo neke vrste drogiranja, zapijanja."

▸ Zakaj?

"Zato, da se vzpostavi pravo razpoloženje, da se fantje prestavijo na nivo, ki jih ponese ob tem zvonjenju in divjanju, oziroma jim pomaga pri spreminjanju identitete. Opijanje, kajenje, karkoli že, je nujni spremljevalec starih obredij. In brez pretiravanja lahko rečemo, da gre za obredno zapijanje."

▸ Torej pijana maska ni nič posebnega oziroma nič, česar bi se morali ljudje sramovati?

"Ne. Če pa bi bil kdo res tako pijan, da bi motil skupnost, da bi žalil in se neprimerno obnašal, bi ga že kàpoti (vodje pustovanja, op. a.) izločili. Zato so tudi bili kapoti. Fantje se lahko zapijajo, vendar do neke meje. Kje so te meje, določa notranja organizacija. Pri pustu ne gre za anarhijo, ampak so pravila jasna. Tistemu, ki je pretiraval, so včasih masko tudi sneli. Je pa res, da se fant, ki ves dan skače, teka in zvoni, težko napije čez mero. Res je tudi, da včasih ni bilo toliko pijače kot danes. Verjetno so bolj trpeli zaradi dehidracije, ker so spili premalo."

▸ Kakšna pa je vloga žensk v tradicionalnih pustovanjih?

"Ženske so tudi poznale svoje načine šemljenja. V Brkinih so začele pustne obhode že tri tedne pred pustom. Nikoli pa se njihovo šemljenje ni mešalo s fantovskim pustovanjem. In nikoli niso organizirano hodile po vasi, ampak je šlo bolj za obhode nekaj našemljenih deklet ali žena po hišah. So bile pa obvezno prisotne na pustnem plesu, seveda večinoma našemljene. Ženske so pomembne pri pripravah na pustovanje, saj je vsako dekle svojemu fantu pripravilo obleko. Na Velikem Brdu, denimo, so se že poleti dogovorili, katera bo katerega fanta obleka. In zato so bile šeme lepe. Ker so se vsi potrudili. To je bil izraz kreativnosti in njihovega smisla za estetiko. Danes pa si fantje kaj sami napravijo, pomagajo jim matere, poročenim žene, in ni več te tekmovalnosti."

▸ Kaj pa ženska pod tradicionalno masko?

"Če ženske prevzamejo moške tradicionalne maske, je to znak razkroja. To se sicer dogaja zadnjih nekaj let."

▸ Ženske vidimo celo pod oblekami korantov ...

"Ja, celo deklice in otroke, skratka vse. To ne deluje več resno. Ne deluje več prepričljivo."

▸ Kje pa so strokovnjaki pri vseh teh "bogokletnih" spreminjanjih tradicije?

"Strokovnjaki so v glavnem opazovalci. Njihova naloga ni ta, da bi usmerjali pustovanje in ga prilagajali svojim videnjem. In tudi ne bi bilo v redu, če bi se vmešavali."

▸ Če je tako, potem bi, denimo, sinjsko alko lahko danes prirejali z motorji?

"Vsak, ki sodeluje v taki tradicionalni šegi, bi moral to šego dobro poznati in spoštovati njena nepisana pravila. Če ne, to ni več tradicija. Stvari so se vedno spreminjale, vendar se danes to dogaja zares hitro in korenito. Kot je hiter čas, ki ga živimo."

▸ Je korant res tako posebno slovenska maska?

"Ne, strokovnjaki so našteli več kot sto mask po Evropi, ki so korantu podobne. Tako da ne gre za popolnoma neponovljivo masko, ne gre za enkratno pojavo med maskami. Bolj poseben in edinstven lik je škoromat s kleščami, oziroma škópiti, kleščar, skopljar, klamfar … kot ga različno imenujejo po Brkinih. Ta maska nima prave primere med evropskimi maskami. In zato ostaja neraziskana ter nerešena uganka."

▸ Zaradi znamenite prepovedi iz leta 1340 se za škoromate v zadnjem času sliši, da so najstarejše slovenske maske ...

"To je najstarejša omemba maskiranja, ki se je ohranilo v naših krajih. Vendar to ne pomeni, da druge maske niso prav tako stare ali še starejše. Najstarejše naj bi bile maska živali, zoomorfne maske."

▸ Zakaj pri tako velikem bogastvu mask na Slovenskem še nimamo muzeja mask?

"Poskušali so na Ptuju, pa se ni izšlo. Očitno smo Slovenci le vezani bolj vsak na svoje okolje, vsak na svojo pokrajino in verjetno tudi ne bi bilo smiselno, da bi imeli en centralni muzej, ampak da bi bilo več manjših. Ljudje so izredno navezani na maske. Maske gredo zelo težko od ljudi. So ljudje, ki ne bi za nič na svetu odstopili muzeju maske, ki so jo sami nosili. Posebej ne muzeju, ki je zelo oddaljen od domačega kraja."

▸ V kaj ste se doslej že sami našemili?

"V marsikaj. Mi je pa v spominu najbolj zasidrana lepa pustna stožčasta kapica, ki mi jo je izdelala mama kot nekajletnemu fantiču. Bila je zelene barve s trakci - pankelci na vrhu in polepljena s sličicami, izrezanimi od vsepovsod. Tudi s papirnate vrečke za šampon. Ta mi je bila najbolj všeč in sem si jo dobro zapomnil."

DANIJEL CEK

Foto: Neva Blažonič

Ta grdi iz Drežniških Raven s pepelom praši otroke in dekleta